

WIJSBEGEERTE DER WETSIDEE

De wijsgeerige richting, die onder dezen naam haar intrede in het filosofisch denken heeft gedaan ¹⁾, laat zich moeilijk in enkele trekken karakteriseeren, daar zij zich bij geen der schoolstandpunten laat indeelen.

Zij is ongetwijfeld geïnspireerd door grondmotieven, die wel voor het eerst in dezen scherpsten vorm door Dr. Abraham Kuyper Sr. in het Christelijk denken werden naar voren gebracht, maar die in hun radicale beteekenis voor de wijsbegeerte tot nu toe niet waren doorzien. De oorzaak van dit laatste zal wel vooral moeten worden gezocht in het feit, dat Kuyper midden in den grooten staatkundigen en kerkelijken strijd zijner dagen stond, waarin het Calvinisme door hem uit de engere sfeer der theologie, waarin het na drie eeuwen van inzinking een toevlucht gevonden had, weer werd uitgeheven tot het niveau van een al-omvattende levens- en wereldbeschouwing, die de geheele moderne ontwikkeling der cultuur in zich wilde opnemen en die nu ook door hem tot inzet van de staatkundige en kerkelijke worsteling werd gemaakt. Het laat zich verstaan, dat zijn tegenstanders in dezen strijd de noodige distantie en objectiviteit voor een rechtvaardige beoordeeling van Kuyper's denkbeelden misten en spoedig geneigd waren achter zijn geheele conceptie van het Calvinisme slechts politieke oogmerken te zoeken.

In deze conceptie bekleedden een centrale plaats zijn praegnante opvatting van de Goddelijke Souvereiniteit; zijn opvatting van het religieuze centrum of concentratiepunt der menschelijke natuur, dat, als diepste wortel der tijdelijke menschelijke existentie, ook aan de redelijke werkzaamheid haar richting geeft; zijn daarin gegronde opvatting van de allesbeheerschende religieuze anti-these, die, den *wortel* der tijdelijke wereld rakend, ook in de wetenschap tot uitdrukking moet komen; zijn opvatting van de *πίστις* als leidende factor in het kennisproces; zijn opvatting van de souvereiniteit in eigen kring als een — verre boven Groen van Prinsterer's bloot historisch-staatkundige conceptie daarvan uitgaand — kosmologisch principe, gericht tegen de nivelleering der werkelijkheidsferen. Terwijl hij mogelijk sectarische consequenties van zijn anti-these standpunt afsneed door een magistrale uitwerking van de leer der „gemeene gratie”.

Kuyper zelf heeft deze grondmotieven voor het wijsgeerig denken niet meer kunnen vruchtbaar maken. Zijn eigenlijke wetenschappelijke arbeid bleef, ondanks zijn universeele belangstelling en denkkraacht, toch in hoofdzaak tot het theologisch gebied beperkt.

De Wijsbegeerte der Wetsidee nu is te zien als een eerste poging om de bedoelde grondmotieven in hun geweldige draagwijdte voor de wijsbegeerte in het licht te stellen.

Zij vangt dientengevolge aan met een radicale critiek van het *wijsgeerig denken als zoodanig*, die niet een bepaalde *richting* aangaat, maar de filosofie qua talis voor nieuwe, tot nu toe veelszins veronachtzaamde problemen stelt. Deze critiek wordt *transcendentiaal* in den meest praegnanten zin des woords, inzooverre zij de grondvraag opwerpt: *Hoe is het wijsgeerig denken zelve als theoretisch denken mogelijk?*

Deze vraag ligt op een dieper plan dan het door Kant opgeworpen probleem: Hoe zijn synthetische oordeelen a priori mogelijk?

¹⁾ Zij vindt haar centrum in de in 1935 opgerichte Vereeniging voor Calvinistische wijsbegeerte, die in binnen- en buitenland $\pm$ 350 werkende leden telt en als wetenschappelijk orgaan heeft het maandelijks bij den uitgever J. H. Kok te Kampen verschijnend tijdschrift „Philosophia Reformata”.

WIJSBEGEERTE DER WETSIDEE

De kantiaansche kenniscritiek, welke de mogelijkheid eener theoretische metaphysica ontkende, maar die eener zuiver-theoretische kennisleer als van zelve sprekend aannam, heeft een *dogmatische*, d.w.z. niet-critisch in haar eigenlijk karakter onderzochte, *inzet*. De mogelijkheid eener theoretische kenniscritiek is bij den grooten Koningsberger niet zelve tot wijsgeerig probleem geworden, omdat hij met heel de voorafgegane moderne wijsbegeerte uitging van het geloof in de zgn. autonomie, of vrije zelfbepaling van het theoretisch denken, een postulaat, dat door de scherpe scheiding van kennen en gelooven nog in zijn strekking verscherpt werd.

Het dogmatisch karakter van dit postulaat school hierin, dat het, zonder critisch onderzoek naar zijn eigenlijke *geaardheid*, voor criterium van wetenschappelijkheid werd uitgegeven en dus als een *theoretisch* voor-oordeel van *algemeengeldigheid* werd gehanteerd.

De Wijsbegeerte der Wetsidee eischt, tegenover iedere dogmatische hanteering van zulke „postulaten” als vermeende eischen van onbevooroordeeld wetenschappelijke wijsbegeerte, een ernstig critisch-transcendentiaal onderzoek naar de eigenlijke (algemeen geldige) *structuur* van het theoretisch denken.

Het transcendentale grondprobleem aller wijsbegeerte: Hoe is wijsgeerig denken als theoretisch denken mogelijk? wordt door die structuur zelve aan het wezenlijk critisch onderzoek opgedrongen.

Waardoor immers onderscheidt zich het *theoretische* van het *niet-theoretische* denken? Zonder mogelijke tegenspraak door zijn *tegenoverstellend* karakter. De *theoretische* denkhouding is van de zgn. *naieve* principieel onderscheiden door de „*gegenstandsrelatie*”, waarin de naar haar aard *logische* denk-werkzaamheid theoretisch afstand neemt tegenover de als zoodanig *niet-logische* aspecten der werkelijkheid, die zij daardoor tot haar „Gegenstand” maakt.

Deze theoretische distantieering, welke de „*gegenstandsrelatie*” eerst doet ontstaan, is aan de naieve denkhouding volkomen vreemd. De eerste stelt een *theoretische dis-continuïteit* tusschen het logisch aspect en de niet-logische aspecten der tijdelijke werkelijkheid, die eerst in deze discontinuïteit tot *probleem* der kennis worden. De bedoelde discontinuïteit is zelve het resultaat van de theoretisch-logische analyse, waardoor van de tijdelijke werkelijkheid, gelijk zij zich in de naieve ervaring *geeft*, iets wezenlijks wordt *afgetrokken*.

De naieve denkhouding heeft geen „Gegenstand”, omdat zij geheel blijft *ingesteld* in de *continuïteit* van den universeelen (alle aspecten der tijdelijke werkelijkheid overspannenden) *tijds-samenhang* ¹⁾, waarin het logisch-analytisch aspect met alle andere onverbrekelijk is tezamen gevlochten.

De bedoelde „aspecten” ²⁾ dragen een bloot *modaal* karakter. Zij zijn slechts

¹⁾ Deze universeele tijds-samenhang wordt in de W. d. W. de „kosmische tijd” genoemd, in onderscheiding van de bloote tijds-aspecten (bv. het physische, biotische, psychische, logische, historische enz. enz.), waarop de vakwetenschappen haar uitsluitende aandacht richten en die ten onrechte in de wijsbegeerte bij beurte worden *overspannen* tot den tijd. De kosmische tijd openbaart zich in een onverbreekelijke correlatie van *tijds-orde* (de wetszijde van den tijd) en subjectieven (resp. objectieven) *tijdsduur* (de subjectszijde van den tijd) en heeft in alle aspecten der werkelijkheid een eigengeaarde modale functie.

²⁾ In de zgn. „algemeene theorie der wetsskringen” heeft de W. d. W. voorloopig een veertiental van deze aspecten der tijdelijke werkelijkheid geanalyseerd, t.w.: hoeveelheid, ruimtelijkheid, beweging, organisch leven, het gevoelsaspect, het logisch (analytisch) aspect, het historisch aspect, het taal-aspect (der symbolische beteekening), het aspect van omgang en verkeer, het economisch, aesthetisch, juridisch, moreel en geloofsaspect. Al deze modale aspecten zijn in de kosmische tijdsorde in een onomkeerbare volgorde gevoegd. (Zie pag. 412 noot 2).

constante modale kaders, waarin de werkelijkheid *fungeert*, „wijzen van zijn”, hoedanigheden van eigenwettelijk karakter, die niet tot elkander te herleiden zijn, (modale souvereiniteit in eigen kring, beslotenheid der aspecten in eigen-gearde „wetskringen”). In de naieve ervaringshouding zijn deze modale aspecten slechts *impliciet* gegeven binnen de *typische totaliteits-structuren* van dingen, concrete gebeurtenissen, handelingen en concrete samenlevingsvormen.

Deze totaliteits-structuren dragen niet — gelijk de „aspect-structuren” — bloot modaal karakter. Zij zijn echte *individualiteitsstructuren* of *structuurtypen van een individueel geheel*, dat als zoodanig, 't zij als subject, 't zij als object, in beginsel in *alle* modale aspecten der werkelijkheid zonder onderscheid fungeert, maar waarbinnen de laatste op een typische wijze zijn geordend. Een individualiteits-structuur der werkelijkheid overspant als structuur van een individueel geheel dus *al* haar modale aspecten en brengt ze tot *eenheid* in een continuen structuur-samenhang, die in de continuïteit van den universeelen tijds-samenhang is gegrond ¹⁾.

Zowel de modale- als de individualiteits-structuren der werkelijkheid zijn dus in den universeelen tijds-samenhang besloten en daarin onverbrekelijk met elkander vervlochten ²⁾.

In de „gegenstandsrelatie” nu moet het theoretisch denken *abstraheeren* van de *continuïteit* van den universeelen tijds-samenhang, om de modale aspecten der werkelijkheid *explicite* in den greep van het theoretisch begrip te kunnen vatten.

Zoo wordt de tijdelijke werkelijkheid noodwendig *theoretisch* (niet „werkelijk”) *uiteen-gesteld* in een verscheidenheid van modale aspecten en in deze theoretische uiteenstelling ontstaat de tegenstandsrelatie als een echte anti-thesis.

Het eerste transcendentale grondprobleem aller mogelijke wijsbegeerte kan dus nader als volgt worden gepreciseerd:

Wat wordt in de theoretische tegenstandsrelatie van de gegeven tijdelijke werkelijkheid afgetrokken en hoe is deze aftrekking mogelijk?

Deze transcendentaal-critische vraagstelling belet de dogmatische vereenzelviging van de *theoretische tegenstandsrelatie* met de concrete *subject-objectrelatie* der naieve ervaring, welke dogmatische vereenzelviging tot nu toe in de wijsbegeerte vrij geregeld plaats vond.

Zij belet evenzeer het oncritisch *uitgaan* van de tegenstandsrelatie als van een *gegeven*.

De subject-objectrelatie is aan de naieve ervaring even vertrouwd als de tegenstandsrelatie haar principieel *vreemd* is. Ieder weet in de gewone ervaring

¹⁾ Dit onderwerp wordt door de W. d. W. nader behandeld in de theorie der individualiteits-structuren en die der zgn. „enkaptische” structuur-vervlechtingen, die ook voor de anthropologie en de theorie der samenleving van principieele betekenis wordt.

²⁾ De kosmische tijdsorde, welke de volgorde der modale aspecten bepaalt, drukt zich in de modale structuren dezer laatste zelve uit en is op deze wijze exact theoretisch vast te stellen, wat van principieele betekenis is voor de wijsgeerige encyclopaedie. In de modale structuur van een aspect, waaraan vroegere voorafgaan en waarop latere volgen, is nl., gelijk in de algemeene theorie der wetskringen is aangetoond, een *modale zinkern* aanwezig, welke alleen in het desbetreffende aspect een oorspronkelijk en onherleidbaar karakter vertoont, terwijl daarnevens enerzijds modale zin-momenten (*analogieën* of *retrocipties*) zijn te vinden, die terugwijzen naar de zin-kernen van vroegere aspecten en anderzijds modale zin-momenten (*anticipaties*) die vooruitwijzen naar de zin-kernen van latere aspecten. De zin-kern van een aspect qualificeert de analogieën en anticipaties. Slechts het eerste grensaspect (dat der hoeveelheid) heeft geen analogieën, en alleen het laatste grensaspect (het pistische) heeft geen modale anticipaties in zijn structuur.

de objectief-zinnelijke eigenschappen van een roos (als haar kleur, zinnelijke gestalte enz.) te onderscheiden van de subjectief zinnelijke gewaarwording, de objectieve kenmerken van een ding van de subjectieve begripswerkzaamheid, het objectieve teeken van de subjectieve beteekening, het object van eigendom van den subjectief gerechtigde, de objectieve schoonheid van een schilderij van de subjectieve aesthetische waardeering enz.

Deze subject-objectrelatie toont ons een eenzijdige *structureele* afhankelijkheid van de objectfuncties van de haar toegeordende subjectsfuncties. De objectiviteit van de roode kleur van een roos onderstelt haar *mogelijke* subjectieve waarneembaarheid, niet een individueele subjectieve waarneming van A of B.

Maar deze *structureele* subject-object-relatie is niet van abstract-theoretisch karakter. Ze trekt niets van de gegeven werkelijkheid af en mist volkomen de problematische karaktertrekken van de „gegenstands-relatie”. Zij laat de werkelijkheid *in-een*, stelt haar niet *uit-een*. Daar dit laatste in de tegenstandsrelatie juist wel het geval is, *kan de „Gegenstand” nimmer de volle empirische werkelijkheid zelve, doch slechts een abstractum uit de werkelijkheid zijn.*

De transcendentale problematiek der tegenstandsrelatie moet nu verder worden vervolgd in het probleem der *theoretische synthesis*. Het theoretisch kennisproces begint met de tegenover-stelling, de anti-thesis. Maar het schrijdt noodwendig voort tot *overbrugging* der tegenstelling, tot de *synthesis*, die een apriorischen grondslag moet hebben zoowel in de modale structuur van het theoretisch denken als in die van het tegenovergesteld aspect.

De structuur der theoretische synthesis laat de tegenstandsrelatie zelve intact, maar waarborgt nochtans een hogere theoretische eenheid boven de uiteengestelde aspecten. Hier kondigt zich *het grondprobleem van de theoretische totaliteit* aan, dat noodwendig boven de modale verscheidenheid der aspecten uitwijst naar een diepere worteleenheid aller aspecten gezamenlijk. Het bedoelde probleem kan als volgt worden geformuleerd: *Van welk standpunt uit laten zich de in de tegenstandsrelatie uiteen- en tegenover elkander gestelde aspecten in den theoretischen blik der totaliteit ver-eenigen?*

Dit tweede transcendentale grondprobleem aller mogelijke wijsbegeerte wordt in de W. d. W. het probleem van het *archimedisich punt* genoemd. Het stelt het *uitgangspunt* van ieder mogelijk wijsgeerig stelsel in het licht der transcendentale critiek. Het archimedisich punt der wijsbegeerte moet boven de modale verscheidenheid der in de tegenstandsrelatie uiteengestelde aspecten verheven zijn, zal de tegenstandsrelatie en daarmee het eigenlijk problematisch karakter der theoretische denkhouding niet dogmatisch worden *ge-elimineerd*.

Het is de dogmatische inzet van Kant's behandeling van het syntheseprobleem, dat hij daarbij zijn archimedisich punt niet *in geding brengt*, doch het eigenlijk transcendentale grondprobleem door de uitspraak elimineert, dat de synthesis slechts van het „verstand” kan uitgaan en ter laatste instantie door een zgn. „transcendentiaal-logisch ik” in de zgn. „transcendentale Einbildungskraft” wordt voltrokken. Daardoor wordt ook zijn merkwaardige beperking van het gebruik der categorieën tot de *zinnelijke* ervaring door Kant niet in het licht van de transcendentale critiek gesteld.

De W. d. W. heeft aangetoond, dat de keuze van het archimedisich punt als zoodanig nimmer van *theoretisch* karakter kan zijn, omdat zij uitgaat van de *zelfheid*, in Kuyper's zin van het *boven-tijdelijk religieuze centrum* van het menschelijk bestaan. Slechts in den weg der *radicaal-critische zelf-inkeer* kan het archimedisich punt worden ontdekt.

Het theoretisch denken wordt daarbij, evenals in het eerste transcendentale grondprobleem *tot zijn grenzen* gevoerd, doordat het op zijn *buiten- en boven-theoretische vooronderstelden* wordt gericht, waarvan het slechts in een *transcendentale idee* of een *critisch grensbegrip* kan rekenschap geven. De ikheid, die denkt, transcendeert noodwendig de *modaal-logische structuur* van het theoretisch denken. Zij is het *individuele* concentratiepunt van al haar *modale* aspect-functies in den tijd. Het theoretisch denken kan zijn archimedisch punt niet *immanent* in zich dragen, ook niet in een zgn. subjectieve transcendentaal-logische „denkpool”, omdat ook deze laatste de tegenstandsrelatie niet kan overschrijden, maar slechts zin heeft als *subjectief correlaat* van alle mogelijke „Gegenstände”. De theoretische synthesis, die de tegenstandsrelatie intact laat, vooronderstelt echter een waarlijk *transcendent* concentratiepunt van het theoretisch denken.

Nu kan intusschen het archimedisch punt niet samenvallen met het *individuele* concentratiepunt der menschelijke existentie. Het moet een *boven-individueel* karakter dragen, het moet het concentratiepunt niet slechts van de *individuele* menschelijke existentie, maar van heel den tijdelijken kosmos in al zijn modale aspecten zijn.

Het kan slechts worden gevonden binnen een religieuze wortelgemeenschap van het menschengeslacht. Want slechts in deze boven-tijdelijke wortelgemeenschap is *heel de tijdelijke schepping* waarlijk geconcentreerd.

In Kant's conceptie van het transcendentaal-logisch denk-subject werd de individualiteit van de denkende ik-heid eenvoudig *uitgeschakeld*, om tot het begrip van een zgn. „algemeengeldig denk-subject” te komen. Maar op deze wijze werd het archimedisch punt vereenzelvigd met een subjectieve theoretische abstractie, hetgeen, gelijk wij zagen, oncritisch is en dus ook Kant's *ware* archimedisch punt slechts *maskeert*. In waarheid neemt iedere mogelijke wijsbegeerte haar uitgang in een *boven-theoretisch grondmotief* van *religieus gemeenschaps-karakter*. In de middeleeuwsche wijsbegeerte was dit grondmotief van dialectischen aard en vond zijn uitdrukking in het schema *natuur-genade*. Het dialectisch karakter van dit grondmotief school in de innerlijk tegenstrijdige poging der middeleeuwsche christelijke denkers een synthese te treffen tusschen de christelijke religie en de heidensche opvatting van de „natuur” òf het „wezen” der dingen.

Het moderne denken sinds de renaissance wordt eveneens door een dialectisch grondmotief beheerscht, dat een diepere religieuze wortel-eenheid waarborgde van de — theoretisch beschouwd — meest polaire wijsgeerige richtingen. Dit was het religieuze grondmotief der modern humanistische levens- en wereldbeschouwing, dat sinds Kant in het polaire schema *natuur-vrijheid* zijn meest praegnante uitdrukking vond.

Dit grondmotief was zoowel aan de antieke als aan de middeleeuwsche wijsbegeerte vreemd, het berustte op een saeculariseering van in wezen *christelijke* grondmotieven: de schepperssovereiniteit Gods en de vrijheid van den mensch in Christus Jezus. Deze beide motieven waren in het humanisme „vermensche-lijkt” eenerzijds in het *moderne wetenschapsideaal*, dat de door Galilei en Newton ontdekte mathematisch-natuurwetenschappelijke methode tot een universeele ontologische methode van werkelijkheidsverklaring overspande en waarin aan het theoretisch denken in zijn mathematischen grondslag theoretisch *scheppende* kracht werd toegekend, anderzijds in het *moderne persoonlijkheidsideaal* der vrije autonomie of redelijk-zedelijke zelfbepaling, waarin de Christelijke vrij-

heidsgedachte tot een autonomie der zgn. „praktische Vernunft” werd veruitwendigd. Wetenschapsideaal en persoonlijkheidsideaal moesten — consequent doorgevoerd — elkander wederkeerig opheffen, evengoed als de in de rede-religie gewortelde Grieksche physisleer en de Christelijke leer van schepping, zondeval en verlossing („natuur” en „genade”).

Kant's dualistische grensscheiding tusschen „natuur” en „vrijheid”, wetenschap en vrijheidsgeloof, die tot in het dualistisch vorm-materieschema en de beperking van de denkcategorieën tot de „zinnelijkheid” doorwerkt, is dus inderdaad niet door zuiver-theoretische inzichten, maar veeleer door het dialectisch grondmotief zijner wijsbegeerte bepaald, dat als zoodanig een religieus gemeenschapsmotief van heel het moderne humanistisch denken was.

Het archimedisches punt der wijsbegeerte, dat slechts in den weg der radicale zelf-critiek valt te ontdekken, onderstelt tenslotte, krachtens zijn religieus karakter, een positiekeuze tegenover den Oorsprong of de Ἀρχή van heel de geschapen werkelijkheid. Het totale concentratiepunt van het denken is in zijn religieus karakter noodwendig op een „Oorsprong” gericht. Het oorsprongsmotief is dan ook het oudste dat de wijsbegeerte kent. In logicistischen zin is het zelfs in de anti-metaphysische oorsprongslogica der Marburgers terug te vinden. Zoo was bv. ook Aristoteles' conceptie van de redelijke wereldorde en de redelijke menschen-natuur afhankelijk van zijn conceptie van den redelijken Oorsprong der „natuur”.

De hier kort besproken drie étappes van de transcendentale critiek van het wijsgeerig denken, waarvan dit laatste in drie onderling onverbrekelijk samenhangende transcendentale ideeën heeft rekenschap te geven, nl. in een idee van den continuen samenhang, van het archimedisches punt en van den oorsprong der in de theoretische tegenstandsrelatie uiteen- en tegenover elkander gestelde modale aspecten der werkelijkheid, worden tenslotte synthetisch samengevat in de *transcendentale grondidee der wijsbegeerte*, welke in de W. d. W. de *wetsidee* genoemd wordt. Zoo behoort de leer der wetsidee tot de Prolegomena van iedere toekomstige wijsbegeerte, die inderdaad op den naam „critisch” wil blijven aanspraak maken. De wetsidee is door de transcendentale structuur van het theoretisch denken zelve tot algemeen geldige voorwaarde voor iedere mogelijke wijsbegeerte gesteld, ofschoon haar nadere precisering even noodzakelijk afhankelijk is van een subjectieve religieuze stellingkeuze ¹⁾. Het is niet mogelijk met den wijsgeerigen arbeid aan te vangen, zonder bewuste of onbewuste ten grondslag legging van een transcendentale grondidee, die, ofschoon zelve als zoodanig van theoretisch karakter, niettemin door boven-theoretische vooroordeelen is bepaald. Waarlijk critisch gaat daarbij slechts die wijsbegeerte te werk, die door een scherpe onderscheiding van de noodwendige *boven-theoretische* en de eigenlijk *theoretische* vooroordeelen de dogmatische verwarring tusschen beide bij den wortel afsnijdt.

Alleen op deze wijze is ook mogelijk een toekomstig herstel van de wijsgeerige denkgemeenschap van het avondland, welker vroegere boven-theoretische grondslag: het gemeenschappelijk geloof in de autonomie der „redelijke menschen-natuur”, door een golfstroom van irrationalistisch historisme en relativisme is

¹⁾ Dit is het radicale tegendeel van het relativisme. De Waarheid is *absoluut* en juist daarom niet van „zuiver-theoretisch” karakter, in welk geval zij tot het theoretisch denken zou zijn *gerelativeerd*. Wie niet religieus „in de Waarheid staat”, zal ook wijsgeerig in dwaling vervallen. Slechts in het religieuze centrum van ons bestaan is contact met het Absolute mogelijk. Ook een „verabsoluteering” is in den grond van religieus karakter.

WIJSBEGEERTE DER WETSIDEE

ondergraven. Zoolang men eigen boven-theoretisch uitgangspunt oncritisch tot criterium van wetenschappelijkheid blijft verheffen, dreigt voortdurend een sectarisch exclusivisme der richtingen, die zich tegenover anders georiënteerde stroomingen wetenschappelijk afsluiten in het hoogmoedig besef het monopolie der wetenschap te bezitten.

Wanneer men echter heeft ingezien, dat de algemeengeldige ontische (d.i. in de werkelijkheidsorde gewortelde) structuur van het theoretisch denken zelve boven-theoretische voor-oordeelen voor den wijsgeerigen denkarbeid eischt, en dat in deze diepste grondslagen van het denken zich noodwendig de religieuze anti-these geldend maakt, zal men ook toegeven, dat slechts in het critisch denkcontact der richtingen de wijsbegeerte haar grootsche gemeenschapstaak kan volbrengen.

LITERATUUR: H. Dooyeweerd, *De Wijsbegeerte der Wetsidee* (3 dln. 1935—'36); *De transcendentale critiek van het wijsgeerig denken* (*Philosophia Reformata*, 6e Jrg. 1941); *Kuyper's wetenschapsleer* (*Phil. Ref.* 4e Jrg. 1939); *Het tijdsprobleem in de Wijsbegeerte der Wetsidee* (*Phil. Ref.* 5e Jrg. 1940); D. H. Th. Vollenhoven, *Het Calvinisme en de Reformatie van de Wijsbegeerte* (1933); *De noodzakelijkheid eener christelijke logica* (1932).; H. G. Stoker, *Die nieuwere Wijsbegeerte aan die Vrije Universiteit* (*Potschefstroom* 1933); J. M. Spier, *Inleiding in de Wijsbegeerte der Wetsidee* (2e dr. 1940); F. Sassen, *Wijsbegeerte van onzen tijd* (2e dr. 1940), blz. 306 vlg.

H. DOOYEWEERD